

Віктор ЗАРУБА

СПАДЩИНА КРАЇНИ КОЗАКІВ

Студій з історії України книга сьома

Дніпро | **ЛІРА** | 2026

УДК 94(477.63)
3-35

Заруба В. М.

3-35 СПАДЩИНА КРАЇНИ КОЗАКІВ. Студій з історії України книга сьома. — Дніпро: Ліра, 2026. — 252 с., іл.

Свій сьомий збірник нарисів з історії України автор присвятив генеалогії та біографістиці, як джерелу ментальної спадщини та ідентичності в досягненні історичного минулого. Збірка складається з нарисів, в яких досліджуються призабуті, але дуже важливі історичні постаті родин Новицьких, Абаз та Моцоків, сотника Павла Семєнова, філософа Івана Любачинського, мемуариста Микити Коржа, інтелектуалів та урядовців з козацької родини Козельських, йдеться про невідомих представників родин Дараганів, Родзянків, Ілляшевських, Ханенків та Ісаєвичів. Актуалізується історія таких населених пунктів в Україні, як історичні села Дворічний Кут біля Харкова, Федорівка на Дніпрі і Китайгород на Орелі. Книжка наповнена свідченнями архівних документів, ілюстрована і буде цікавою та корисною науковцям і викладачам історії, краєзнавцям, працівникам архівних установ, бібліотек, музеїв.

Для оформлення обкладинки використано малюнок художника Абрагама ван Вестерфельда та мапу 1783 р. з угіддями села Дворічного Кута.

УДК 94(477.63)

© Заруба В. М., 2026
© ЛІРА, 2026

ISBN 978-617-8981-15-0

РІД ТА РОДИНА КОМПАНІЙСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ІЛЛІ НОВИЦЬКОГО

Герб роду Новицьких

Для дослідників, котрі вивчають козацьку добу минулого України, справдешніми творцями історії, живими, реальними людьми, котрі відіграли важливу роль в історичній долі власного народу, є насамперед представники козацької старшини, – провідної верстви тогочасного суспільства, його еліти, котра визначала внутрішні і зовнішні, політичні і військові, економічні і соціокультурні орієн-

ти розвитку нашого народу впродовж XVII–XVIII ст. Поміж таких активних та дієвих людей, безпосередніх учасників визначальних подій, які, впливаючи на них, спричиняли певні суспільно-політичні зміни, вирізняється постать компанійського полковника у гетьманів Івана Самойловича та Івана Мазепи Іллі Федоровича Новицького.

Ілля [Ілляш, Геліяш] Новицький належав до шляхетних воїнів, «хлеба рицерського шаблев уживаючих», народжених бурхливою і героїчною добою Хмельниччини. Серед представників цього роду напередодні 1648 р. були дрібні урядовці, міщани, шляхта, козаки, духовні достойники. Батьком Іллі був Федір, це ми знаємо достеменно. Що ж до того, який з відомих у 30–40-х рр. XVII ст. Федорів Новицьких, – думки істориків розходяться. Серед них знаємо суддю Київського магістрату (1617), польського чашника (1628), козака Чигиринського полку (1649). Може бути, що це одна й та ж особа. Фундатор Ганно-Зачатіївської церкви Печерського монастиря Олександр Омелянович Новицький (1616, 1679) був його родичем.¹

¹ Описи Київського намісництва 70–80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. Київ: Наукова думка, 1989. 392 с. С. 72.

Портрет Іллі Новицького з колекції Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського

На 29 березня 1680 р. батьки Іллі уже повмирали і він просив митрополита Пахомія вписати їхні імена до пом'яника (синодика).² Про братів та сестер теж наразі нічого точно не відомо. Знаємо лише про Степана Новицького – особистого друга Андрія Дорошенка. Козака, а потім полкового старшину Чигиринського полку, якого у 1674 р. разом з Григорієм Дорошенком москалі захопили у полон в бою під Лисянкою і відправили на допити до Москви. Звідти вислали до Сибіру разом з Яковом Колошею та Г. Дорошенком. Але згодом відпустили, бо про його повернення звідти 5 травня 1677 р. клопотала перед государем лівобережна старшина.

І у липні 1677 р. він, як полковий старшина, уже брав участь у відсічі турецького походу на Чигирин. Дуже ймовірно, що Степан був братом І. Новицького, бо про простого козака цареві б не писали.³ У поминальнику його роду були Яків, Федір, Григорій, Ілля, Іван, Степан та ін.⁴

Походив Ілля Федорович із села Нового, що біля містечка В'язівки (Вязовки) Овруцького повіту Волинського воєводства, з української православної шляхти нобілітованої уже в Речі Посполитій в часи Стефана Баторія. У листуванні Іллі з сином Григорієм є згадка про їхню належність до шляхетського роду, честь і гонор якого потрібно нести

з гідністю.⁵ Печатки обох були з гербом «Осенкі». А ті осінки – це гаки для витягання сіна з копиці. Нічого дивного: на гербах шляхти і граблі були. До нього належали Новицькі Волині, які частково переселилися на Поділля. Самі представники роду, вже наприкінці XVIII ст., коли за «Жалуваною грамотою дворянству» 21 квітня 1785 р. від усіх поміщиків вимагалось пройти дворянську нобілітацію, в поданих до імперської Герольдії документах стверджували, що їхній родовід починається від лідського (м. Ліда в Білорусі) чашника Федора Новицького, котрий користувався гербом «Осенкі».⁶ В кількох дворянських та в одній гербовій справах кінця XVIII–XIX ст. подається опис їхнього родового символу: «У щиті, що має блакитне поле, зображені три сполучені разом срібні гаки (крюки) і між ними три шестикутні зірки, срібні ж. Щит увінчаний дворянськими шоломом і короною з трьома страусовими пір'їнами, на яких знаходяться три срібні гаки. Намет на щиті блакитний, підкладений сріблом».⁷

Виходячи з подальших подій і фактів біографії нашого героя, можна вважати, що народився Ілля десь між 1639–1641 рр. на Волині. Здобув освіту в Києво-Могилянському колегіумі (КМК). Був письменний, добре навчений, знав церковно-релігійну літературу, збирав бібліотеку, брав почитати примірник Острозької Біблії у ігумена Межигірського монастиря Феодосія Васковського. В його епістолярній колекції збереглося і кілька автографів власних листів до різних осіб.

Після закінчення школи обрав не церковну, а військову кар'єру, хоча й залишився глибоко релігійною і уцерковленою людиною до кінця своїх земних днів. Спочатку служив військовим канцеляристом та дипломатом у Генеральній військовій канцелярії. Безпосередньо ж до військової служби став 1661 р. в особистій хоругві політично активного уманського полковника Михайла Ханенка (1620–1680). То були часи Руїни, коли багато охочих служили у приватних військових форму-

² Чистович И. Письма к полковнику запорожского войска Ильи Новицкому. 1676–1696 гг. Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Москва, 1863. Книга первая. Январь–март. Смесь. С. 21.

³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Том 13 (1677–1678). СПб., 1885. С. 136.

⁴ Шумков А.О. О происхождении Ильи Новицкого: Дополнения и правки к росписям П.В. Новицкого и В.Л. Модзалевского. *Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика*: Матеріали Перших генеалогічних читань пам'яті Вадима Модзалевського. Київ, 1996. С. 134–143.

⁵ ІР НБУВ. Ф. II (Історичні матеріали). Оп. V. Колекція «Збірки Новицького». Томи I–VI. № 13971.

⁶ Шумков А.О. О происхождении Ильи Новицкого. С. 134–143.

⁷ Общий Гербовник дворянских родов Российской империи начатый в 1797 году. Часть 10. СПб., 1836. С. 97. РГИА. Ф. 1343. Департамент Герольдии. Оп. 26. Д. 2353. Гербовое дело Новицких.

Ілля Новицький. Портрет поданий в журналі «Київська старовина»

ваннях різних полковників і гетьманів, у короля і царя – найманцем, вільним лицарем, фрілансером. До слова: у війську, підпорядкованому Ханенку, були й два наймані (охотницькі) полки – компанійський та сердюцький. Очевидно там вперше він і став офіцером кінноти. Спочатку сотником, а потім осавулом – другою особою після полковника. І все подальше його життя було наповнене військовою службою у Ханенка, а від 1674 р. і до 1696 р. компанійським полковником у І. Самойловича та І. Мазепи.

Його тісне знайомство та вірну співпрацю з Михайлом Ханенком можна пояснити лише близьким родинним

зв'язком. Нам відомо, що першим шлюбом І.Ф. Новицький був одружений з жінкою, про яку ми знаємо лише ім'я – Софія. З якого вона була роду наразі нікому не відомо. Цілком логічно припустити генеалогічну конструкцію, в якій Софія була б донькою, небогою чи молодшою сестрою М. Ханенка, що власне так і зблизило Іллю з уманським полковником. У цьому шлюбі народилося п'ятеро відомих мені дітей: доньки Ганна-старша, Марія, Одарка та сини Ілля і Григорій.

Протягом 1671–1676 рр. Софія мешкала в Димері і якщо уважно читати документи полковницького архіву, то виходить, що у 1673 р. у подружжя вже були діти, імен яких ми не знаємо. 11 червня 1676 р. митрополит Пахомій пише Іллі листа, передає віншування дружині і вітає «всю велику родину з початком посту».⁸ Після того, як 16 липня 1676 р. Новицький отримав універсал на полковницький уряд, 30 вересня того ж року Софія Новицька отримала охоронну грамоту від гетьмана І. Самойловича і разом з малолітніми сином і донькою перебралася на мешкання до містечка Коропа, а згодом в подароване полковнику

за службу село Нехаївку.⁹ Цим сином, на нашу думку, був Ілля Ілліч, який не пережив дитинство і за повідомленнями дослідників помер задовго до 1700 р. А донька – мабуть Ганна-старша.¹⁰

В Нехаївці родина мешкала кілька років. Про наміри домочадців відвідати у 1679 р. Афонський монастир св. Павла свідчить лист його настоятеля Ісайї. А у згаданому вище листі від 10 вересня 1679 р. Феодосій Васьковський, вітаючи Новицького, бажає йому «Божого благословення, з яким жити багато років у доброму здоров'ї зі шляхетною та все більшою славою, щасливо, радіючи дорогій дружині та благородному, Богом даному потомству: синам і дочкам до третього і четвертого коліна».

25 березня 1680 р. ігумен Пустинно-Рихлівського Миколаївського монастиря Лука Григорович згадує про дружину полковника і їхніх малих дітей.¹¹ Настоятель посилав до них вчених монахів і «черничок» для навчання грамоти та рукоділля. А 16 січня 1681 р. в листі ієромонаха пригадує дітей Іллі Федоровича, серед котрих, ми впевнені, мався на увазі вже Григорій – другий після Іллі син охочекомонного полковника. Тут же знову йдеться про «черничку», яку Новицькі хотіли взяти вчителькою до малих дітей. Ігумен Лука пише, що полковник «устне жадал ко мне, аби постарался о якую статечную черничку до милых деток Вашей милости; которую я едину черничку Вашей милости мосць пану, же з дитинства свого не рада жадним хмелем забавлятися и многих дітей читати і шити повчила».¹² За цю послугу святий отець просив «пшона возов два заслати на всю братію». Всі його послання скеровувалися до Нехаївки і в них йшлося про доньок Ганну та Марію і сина Григорія.

За листами ж видно, що десь з 1681 р. Софія час від часу почала хворіти. Наприклад, 25 квітня 1681 р. лікар Ян Лавецький побажав полковнику аби його «люба дружина якнайшвидше одужала від тяжкої недуги».¹³

⁹ ІР НБУВ. Ф. II. №14045.

¹⁰ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 3. Л–О. Киев, 1912. 930 с. С. 672.

¹¹ Чистович И. Письма к полковнику. С. 23–24.

¹² Чистович И. Письма к полковнику. С. 26.

¹³ ІР НБУВ. Ф. II. №13995.

⁸ Чистович И. Письма к полковнику. С. 20.

Власник Дворічного Кута
Огій Васильович Абаз (1783–1852)

тири 35 верст. 46 дворів (!). Жителів 192 чол. і 212 жін. статі душ (всього 404 мешканців). Діяли православна церква і винокурний завод.²⁷⁶ Як бачимо, від 1712 р. кількість дворів і жителів зросла на мізерний відсоток. Добре що село взагалі не вимерло чи не розбіглося.

У 1878 р. в Куті була кам'яна церква Різдва Богородиці, збудована у 1801 р. на кошти титулярного радника Василя Абази і майора Андрія Абази, з кам'яною огорожею і кам'яною дзвіницею, що споруджені вже коштом ротмістра Миколи Абази. Також мали місце хлібний запасний магазин, вітряк, 2 шинки, 77 дворів селян-власників, 251 чол. і 246 жін. статі (почався демографічний ріст після скасування кріпаччини). Знаходилися дві поміщицькі садиби: підполковника Андрія Семеновича Цоніна і доцента Харківського університету М.М. Ковалевського. В останній був великий дім, двір, 13 житлових споруд, винокурня, вітряк, водяний млин, кузня, 30 чоловіків і 29 жінок робітників. У 1882 р. за сприяння Ковалевського в селі відкрито народне училище (школа) на 100 хлопчиків.²⁷⁷ За описом 1886 р. колишнє власницьке село Дво-

Ось таким чином, після усіх перерозподілів власниками Кута залишилися Ковалевські та Цоніни. Саме вони, М.М. Ковалевський та А.С. Цонін і підписали у 1864 р. викупні та статутні угоди із колишніми кріпачами Дворічного Кута – тобто, на той час там уже не було і Абаз. За історико-статистичним описом 1864 р. Дворічний Кут (він же Волоський, чи Воложський) значився як власницьке село Вертіївської волості, приріках Удах і Ольшанці, в 1-му стані (Мерефи) Харківського повіту. Від Харкова 26 верст, від станової квар-

річний Кут при р. Удах, мало 77 дворів, 497 жителів, церкву, капличку і спиртзавод (який належав професору-масону).

Впродовж 8.02.1880–11.03.1906 рр. новий землевласник, відомий на всю імперію М.М. Ковалевський, здавав в оренду земельні ділянки біля Кута Костянтину Захаровичу Бекарюкову та селянам Вертіївської і Пересіченської волостей Харківського повіту.²⁷⁸ Зберігся акварельний план земельних володінь Ковалевського в Дворічному Куті за 1900 р.²⁷⁹ І, як вже зазначено, на початку ХХ ст. в селі було дві дворянські садиби: М.М. Ковалевського і А.С. Цоніна. Ні Абаз, ні Моцоків у ньому вже давно не було.

Коли маєток ще належав М. Ковалевському (але сам він там давно не жив), його відвідав садибознавець Георгій Лукомський. І згодом, у 1914 р., коли власник вже продав цю маєтність, відвідувач, зачудований її красою, написав: «Садиба, заснована полковником Шидловським, нині належить Макс. Макс. Ковалевському. Будинок пізніший, у стилі, що віддалено нагадує англійську готику. Нині ж двері забиті наглухо, вікна і балкони забиті дошками. Привільно розрослися чагарники навколо будинку... Плесо ставка покрите лататтям, сам ставок оточений алеєю величезних сріблястих тополь. Предки колись ще не могли насолоджуватися сучасним виглядом цих могутніх дерев. А нащадки? Зневажливо кинули вони все! Чарівні липи, величезні берези, плакучі верби біля води сумно заглядають у воду, пустельні галявини у фруктовому саду і самотня урна на могилі невідомого в саду біля церкви, що знаходиться поруч із будинком. Церкву цю, споруджену ще 1690 року, пізніше перебудовано. Кілька самотніх, занедбаних могил, пам'ятники, що понахилялися на бік, зарослі травною плити стежин... Наприкінці двору – старовинні комори. Такий був вигляд садиби, коли вона ще належала М.М. Ковалевському. Що сталося з нею тепер?».²⁸⁰

За кілька років після Лукомського, у 1916 р. Дворічний Кут відвідав уродженець Лебедини відомий згодом український мистецтвознавець, а тоді ще молодий дослідник, Стефан Таранушенко. Він сфотографував

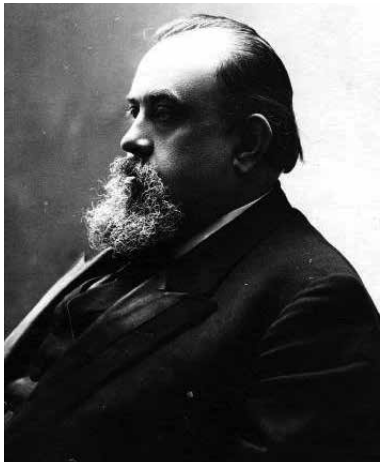
²⁷⁶ Список населенных мест Харьковской губернии. СПб., 1869. Харьковский уезд. С. 7.

²⁷⁷ Лукомский Г.К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. 3-е дополненное переиздание. Харьков, 2015. С. 57.

²⁷⁸ ЦДІАК. Ф.1814. Оп. 2. Спр. 28. А. 1–11.

²⁷⁹ ЦДІАК. Ф.1814. Оп. 2. Спр. 33. А. 1.

²⁸⁰ Лукомский Г.К. Старинные усадьбы. С. 57.

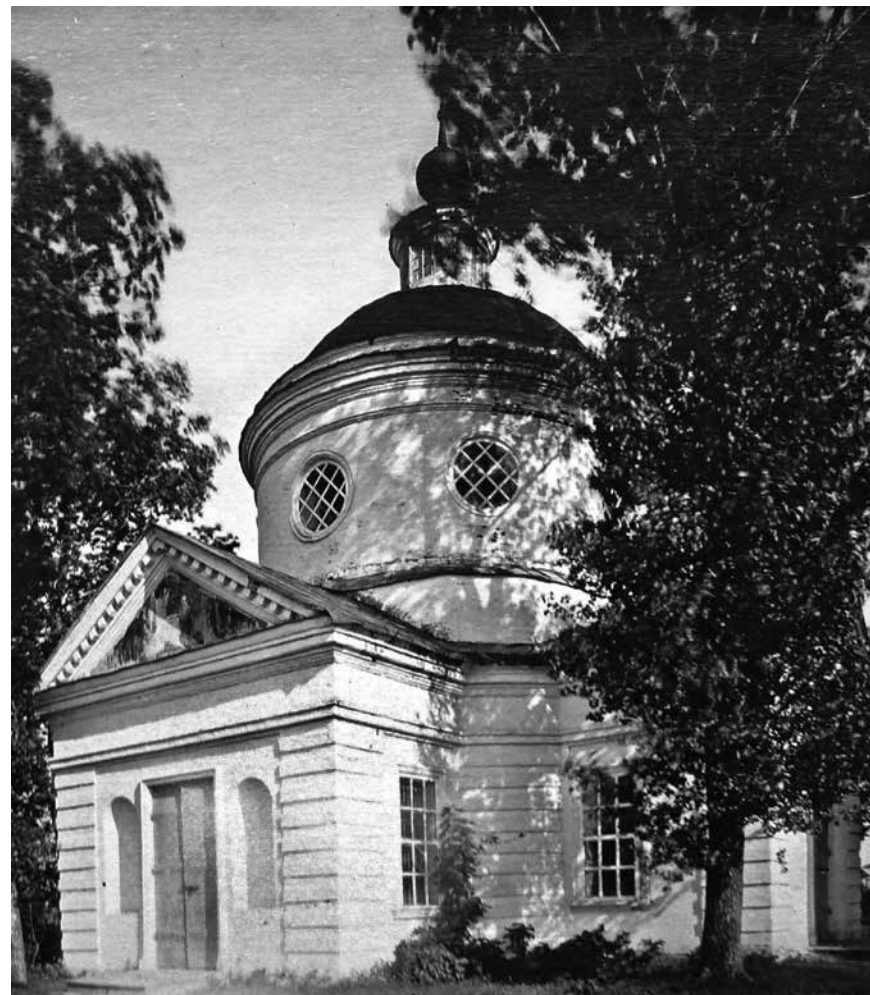
Власник Дворічного Кута професор Максим Максимович Ковалевський (1851–1916) — історик, економіст, масон

церкву і її іконостас. А у 1922 р. помістив ці світлини у своєму першому альбомі пам'яток мистецтва старої Слобожанщини та згодом у виданні 1928 р.²⁸¹ Про садибу він чомусь промовчав.

А сталося ось що. У 1912 р. М.М. Ковалевський продав земельні угіддя та маєтності місцевим жителям, а у 1916 р. помер. Садиба тимчасово залишилася за спадкоємцями. Але вже за рік вся приватна власність втратила будь-яку актуальність, бо до влади прийшов червоно-комуністичний більшовицький гегемон і, як сказав класик, «история прекратила течение свое».

Моцокам так і не судилося пожити і попанувати у Дворічному Куті. А от Абаз за час життя у селі народилося дуже багато. Відомих і невідомих. Один лише наївний мемуарист Василь Миколайович разом з дружиною привели на світ 17 дітей. Були серед них і достойники та знаменитості свого часу. Ну хоча б той же Огій Васильович та його син Олександр — міністр фінансів імперії, котрий власне і продав маєток Ковалевським. Та й у землю лягло їх тут не одне покоління.

Отже, після інвазії 1711 р. численні діти й онуки політичних емігрантів Іллі Абазі і Юрія Моцока поступово розселилися по Слобожанщині та Гетьманщині разом з нащадками інших молдавських втікачів. Власне всіх їх чекала неприваблива перспектива асиміля-

Церква Різдва Богородиці в с. Дворічний Кут. 1916 р. Світлина С.А. Таранушенка

²⁸¹ Таранушенко С. Пам'ятки мистецтва старої Слобожанщини. Харків, 1922. Таранушенко С.А. Мистецтво Слобожанщини XVII-XVIII вв. Харків, 1928. В підписах під світлинами дослідник вказав, що ікони зберігаються не в церкві, а в Харківському церковно-історичному музеї. Або вже й церкви не було, або це ікони ще із старого, дерев'яного храму. У виданні 1928 р. він теж їх подав (табл. 18, 20), вказавши місцем зберігання Харківський Музей українського мистецтва. Це питання потребує додаткового вивчення, що наразі не є предметом нашого дослідження.

би хотілося. Донька князівни Баратової народилася 8 лютого 1763 р., а померла 24 червня 1831 р., проживши на світі повних 68 років (так засвідчує напис на могильному камені її поховання на Смоленському цвинтарі у Петербурзі). У заміжжя її віддавав ще живий рідний батько, бунчуковий товариш, в 17 років у 1780 р. за полковника Якова Завадовського, який походив з козацької старшини Стародубського полку. Син Василя Васильовича Завадовського і Марії Михайлівни Ширай, був їхнім третім сином. Завадовські, як і Розумовські, «сплили» на поверхню еліт завдяки придворним альковним службам своїх родичів. Старший брат Якова Петро був бахуром Катерини II, надаючи «всемилодивейшей матушце» особливі послуги. Сам Яків Васильович від 1767 р. служив у Севському піхотному полку, був полковником Третього компанійського полку Гетьманщини та останнім полковником Стародубського полку (1778–1782). Бригадир (1783). Генерал-майор і кавалер (1791–1794). Голова Катеринославської цивільної палати і новгород-сіверський губернатор. З 9 жовтня 1794 р. граф Римської імперії. Помер 4 серпня 1794 р.

У їхньому шлюбі народилися сини Василь (1783 р.н.) і Іван (1785 р.н.), та у 1781 р. донька, котра за два дні померла ще не охрещеною. З усіх дітей вижив лише Іван, який на момент смерті батька мав 8 років, а згодом досяг у символічних службах чину дійсного статського радника та придворного звання камергера.

По ревізії 1795 р. вже за покійним бригадиром Яковом Завадовським в Новомосковському повіті значилися села Миколаївка, Єлизаветівка, Курилівка та Романівка, де було 25 500 дес. землі, 702 чол. та 635 жін. статі душ людей. Успадкувала маєтності його вдова, Єлизавета Павлівна. На 1800 р. вона мала в Новомосковському повіті села Миколаївку, Попівку (Протасівку), Єлизаветівку і Курилівку, 25 500 десятин землі, 1161 чоловічої та 1038 жіночої статі людей. Ціле князівство в межах Південної України!

Графиня Єлизавета Павлівна Завадовська 1831 року тихо сконала у Петербурзі. Її величезне новомосковське помістя успадкував єдиний син Іван Якович Завадовський (7.05.1785–6.03.1833), онук сотника Павла Семенова. Але не на довго, всього на два роки. Він був неодружений,

дітей не мав, тому заповів маєток своєму двоюрідному племіннику, ще малолітньому Петру Васильовичу Завадовському (1827–20.12.1842). Отримавши у 1833 р. спадок і цей скоропостижно помер у 1842 р., а маєтності перейшли до його дядька Олександра Петровича Завадовського (1794–1856). Він теж був неодружений і дітей не мав. Тому за заповітом вже після його смерті єлизаветинське помістя дісталось його набагато молодшій сестрі графині Тетяні Петрівні Завадовській, у заміжжі Каблуковій (1802–1884). Отримавши цю спадщину вона, вже будучи вдовою, продала 22.12.1858 р. помістя своїй єдиній доньці Олімпаді Володимирівні Каблуковій, у заміжжі княгині Барятинській (8.07.1822–1.06.1904). Саме вона, дружина генерал-майора і княгиня, маючи 26 390 дес. землі, у 1863 р. підписала викупні та статутні угоди із селянами сіл Єлизаветівки (777 ревізьких душ), Курилівки (289 рев. душ), Сотницького (53 рев. душ), Новосілки (86 рев. душ), Миколаївки (339 рев. душ) та Попівки (159 рев. душ).³⁹⁹

Разом з чоловіком князем Анатолієм Івановичем Барятинським (1821–1881) Олімпіада мала синів Володимира (1843–1914) та Олександра (1846–1914) Барятинських, які загинули з початком Першої світової війни. Вони і виявилися останніми власниками помістя, на території якого колись знаходився хутір Протовчанський, а потім Сотницький, що належав китайгородським сотникам Семеновим-Ревам.

Отже, легендарний сотник Китайгородської сотні Полтавського полку у 1747–1765 рр., Павло Єрофійович Семенов був сином тутешнього сотника Єрофія Семеновича і онуком місцевого сотника Семена Ревенка (Реві). Тобто належав до спадкової козацької старшини. Ось тільки Ревою не хотілося бути. А все ж по-благородньому, по-московському...

Про сотника Семенова поступово забули. Щоправда іноді згадували як фундатора, будівничого та ктитора китайгородських церков. Тих, що у роки московського комуністичного тоталітаризму були доведені до цілковитої руїни. Лише у другій половині 1960-х років, коли

³⁹⁹ РГИА. Ф. 577. Оп. 11. Д. 461. Жены генерал-майора княгини Олимпиады Владимировны Барятинской, Новомосковского уезда, села Елизаветовки и деревень: Куриловки, Николаевки, Поповки, Новоселки и Сотничей. 13 октября 1862–7 декабря 1863 гг. Л. 1–50.

екзальтовану частину радянського суспільства збурило Шелестове зацікавлення козаччиною, згадали і про Семенова та його храми. До Китайгороду приїхали «майстри» Чернігівських реставраційних майстерень, які взялися відреставрувати Успенську церкву. Вони зламали склеп з похованням, пограбувавши його. Нібито знайшли дві порохівниці з рогу і кістки, сотницьку булаву та фрагменти одягу (гудзики). До слова додаю, що вручення Павлу Семенову у 1747 р. сотницького жезла задокументовано. Тобто, «булава» у нього дійсно була.

Віднайдене поховання «майстри» просто закрили, бо воно виявилося нікому не потрібним. А тут невдовзі і репресії Щербицького проти українців наспіли. Лише аж у 1986 р. на хвилі «перебудови» знову згадали про «славне минуле», «собори наших душ», «дорогу до храму» і ... полізли в могили. У 1987 р. археологічна експедиція Дніпропетровського історичного музею очолена Л. Чуриловою знову відкрила склеп в Успенській церкві і вивчила залишки сакраментального поховання. Науковці та науковиці дійшли висновку, що у склепі виявлено рештки старого чоловіка та молоді дівчини, судячи з одягу та домовин людей заможних. Цих обставин виявилось достатньо, щоб зробити висновок, що поховано Павла Семенова та його незаміжню доньку. Склеп же взяли й замурували до кращих часів, які й донині так і не наспіли...

Протовчанський хутір сотників Семенових пережив бурі двох століть. Село Сотницьке існує і сьогодні на своєму ж місці, там де його поселив Єрофій Семенович Рева. А ось історія з Китай-Городами мала продовження. Коли місцеві приорільські військові поселенці у першій чверті XIX ст. почали ремствувати і бунтувати, влада наказала виселити їх із Китай-Города на Орелі у південні степи на р. Комишувату Суру і поселити біля села Лосівки у Катеринославському повіті. Покарані владою своє нове село назвали Китайгородкою.

Успенська церква з дзвіницею св. Варвари. Китайгород, 1968 р. З архіву С. Таранушенка

жавицею того села» у 1729 р., на яку скаржився Григорій, була вдова Ісає Денисовича Олена.

Принагідно також зауважу, що в Переяславському полку, після смерті Олександра Сулими (1719 чи 1721 рр.) і до обрання Павла Черняхівського у 1734 р. не було повного судді, лише наказні та виконуючі обов'язки. Очевидно баришівський сотник Ісає Денисович перед смертю коротко був наказним (а може й повним) суддею, тому його вдову (по свіжих слідах) й названо суддихою.

Означена суплікація проливає певне світло на початкову історію роду Ісаєвичів, котрий належав до провідних родин козацької еліти XVII–XVIII ст. Його пробандом вважається шляхтич невідомого до цього часу походження Мирон Гаврилович, прозваний по батькові Гавришенком, котрий обіймав уряд баришівського сотника протягом 1677–1680 рр. Основоположником же став його онук Ісає Денисович, який впродовж 1702–1728 рр. займав уряди баришівського городского отамана та баришівського сотника.

На початку 1728 р. переяславський полковий суддя Ісає Денисович ще був живий, а у 1729 р. його друга дружина, неписьменна Олена Петрівна, уже названа вдовою, як впливає з супліки Григорія Юрла. Це вже вдруге вона овдовіла. Цілком ймовірно, що Ісає Денисович теж не раз одружувався. Висловимо припущення, що його першою дружиною була донька священника чи протопопа і від цього шлюбу народився син Михайло-старший, який пішов слідами свого діда по-матері, став священником, ієреєм і баришівським протопопом. До його далеких нащадків належали громадський та політичний діяч Дмитро Григорович Ісаєвич (1889–1973) та його син, відомий український історик Ярослав Дмитрович Ісаєвич (1936–2010).

Другою дружиною десь у 1710 р. стала Варвара Євстафіївна Андрющенко, з козацьких старшин Золотоніської сотні, яка народила синів Івана, Павла, Михайла-молодшого та доньок Ірину і Марію.

Третя дружина, донька значного товариша військового Переяславського полку Петра Максимовича, Олена народила синів Петра та Степана і доньку Ганну. На 1729 р. була вдовою і власницею («державицею») Волошинівки, яку хотів відібрати у неї на ранг новопоставлений

баришівський сотник Семен Сулима. Звернувшись з суплікацією до Данила Апостола, 5 серпня 1730 р. вона отримала охоронний гетьманський універсал, за яким була «окрита гетьманською протекцією», її будинок звільнено від усіх повинностей і постойв, а село Волошинівку затверджено за нею довічно.⁵⁹⁶ З огляду на це, 1730 р. підписала мировий розпис з пасинками Павлом і Михайлом-молодшим.

На початку 1750 р. Олена була жива, бо 24 січня розділила чималі маєтки свої між дітьми, залишивши собі Волошинівку, двір у Переяславі, крамну комору на два вікна над річкою Ілтицею, млин на міській переяславській греблі на три кола (який по її смерті мав перейти до сина Степана), сіножаті в Козинцях з 10 підсусідськими хатами і хутір Комарівський з гуральнею та ґрунтами.⁵⁹⁷ У травні 1760 р. уже названа покійною.

Отже, віднайдений, хоч і дуже пошкоджений, документ вносить певні уточнення до генеалогії Ісаєвичів. По-перше, що Ісає Денисович перед своєю смертю обіймав уряд полкового судді. По-друге, що помер він на зламі 1728–1729 рр. А родина Ісаєвичів в подальшому поріднилася з представниками кількох відомих і впливових козацько-старшинських кланів.

НЕВІДОМА ГІЛКА РОДУ ХАНЕНКІВ

В останній чверті XVIII ст. на півдні України активним поміщиком, урядовцем та адміністратором відзначився представник козацько-старшинського роду з Чернігово-Сіверщини Іларіон Спиридонович Алексєєв (1744–1798).⁵⁹⁸ За допомогою тісних родинних кланових зв'язків йому вдалося створити у Катеринославському намісництві міцну соціальну основу подальшого розвитку і процвітання свого роду. На хлібних посадах, які він займав, Іларіон настижав маєтків собі, донь-

⁵⁹⁶ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 2. С. 230–231.

⁵⁹⁷ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 2. С. 231.

⁵⁹⁸ Про нього та його рід детальніше див.: Заруба В. Алексєєви: як минає земля слава. Дніпро: Ліра, 2022. 178 с.

кам, синові, братам, сестрам, зятям. Його маніпуляції із земельними ділянками заслуговують на окреме дослідження, про вияв корупційних схем і маніпуляцій на зорі формування поміщицького землеволодіння на теренах колишніх запорозьких Вольностей.

Саме у зв'язку з вивченням приватних земельних оборудок Ларіона, нам принагідно вдалося виявити і невідому раніше гілку козацько-старшинського роду Ханенків. Вона несподівано випірнула на історичну арену в часи, коли петербурзька імперія гойною рукою роздавала загарбані нею козацькі землі поміщикам-кріпосникам. Зокрема, коли 10 червня 1780 р. малолітня донька надвірного радника Ларіона Алексеєва, «девица» Наталя Алексеєва, по білету Новоросійської губернської канцелярії, а понад усе при активній допомозі свого батька, отримала в Саксаганському повіті «в ранговое владение 6000 десятин земли при речке Грушевке по обоим сторонам, где воды и сенокосу довольно, терну мало, а к хлебопашеству способна». Молодій поміщиці було всього сім років. Дуже швидко вона (чи мабуть же радше батько) селить там село Грушівку. Вже на 13 квітня 1781 г. за нею в «Саксаганском уезде при р. Грушевке слобода Грушевка (она же Алексеевка), где 7 хат и 35 душ жителей малороссов (12 муж. и 23 жен. пола)».⁵⁹⁹

А вже між 1781 та 1782 рр. Наталя (її батько!) продала цей маєток своїм родичам із Новгород-Сіверщини, прапорщикам Никифору Рудиці і Якову Ханенку з землею і селянами. Позаяк за ревізією 1782 р. ця маєтність вже описана за ними.⁶⁰⁰ Та й у відомості 1784 р. прямо сказано, що «деревня Грушевка отставных прапорщиков Никифора Рудицына и Якова Ханенка по купле от девицы Алексеевой, где 5800 удобной 200 неудобной дес. земли, 36 муж. и 36 жен. пола душ». Звернемо увагу на ту обставину, що обидва покупці – Рудиця і Ханенко – були з Сіверщини, а відтак ймовірними родичами Алексеєвих, адже зовсім чужим людям таких помість не продавали.

Зауважу, що рід Ханенків набув елітності і впливу завдяки політично активному уманському полковнику Михайлу Стефановичу Ханенку,

Козацький гетьман Михайло Ханенко

який впродовж 1669–1674 років був гетьманом Правобережної України під протекторатом польського короля з осідком у Димері. У 1674 р., здавшись на ласку московського царя, разом з усією своєю ріднею він перейшов на лівий берег до гетьманату І. Самойловича. Його єдиний син Яків, ставши священником, загубився серед інших.

Означений у власницьких документах Яків Ханенко не був безпосереднім нащадком гетьмана, а належав до родової гілки його молодшого єдинокровного брата Лаврентія Стефановича. Власне до роду його

сина Федора Лаврентійовича, який разом з дядьком Михайлом переселився до Київського полку, де став великим дідичем.⁶⁰¹ Від першого шлюбу з Федорою Хомівною Сулимою мав сина Андрія, який дістав чин бунчукового товариша і помер десь у 1740 році. У шлюбі з Ганною Михайлівною Мокрієвич серед інших дітей він мав сина Михайла Андрійовича, який і був батьком названого вище Якова.

Михайло Андрійович Ханенко згадується у документах за 1744, 1763, 1772 рр. Народився десь у 1730 р., бо у 1744 р. ще був малолітній. Потім служив у Київському полку військовим товаришем (1764). При відставці отримав чин бунчукового товариша. Разом з дружиною Параскою мешкав у с. Демешках (батьківщині Розумовських) і мав дітей: Марфу (1759 р.н.), Якова (1760 р.н.), Федора (1762 р.н.), Марію (1764 р.н.) та найменшого Осипа (1767 р.н.).⁶⁰²

⁵⁹⁹ ДАДніпро.О. Ф. 4540. Оп. 1. Спр. 1044-А (том 1). А. 4 зв.

⁶⁰⁰ ДАДніпро.О. Ф. 4540. Оп. 1. Спр. 1044-А (том 1). А. 77 (№ 43).

⁶⁰¹ ЦДІАК. Ф. 63. Оп. 2. Спр. 27. Про маєтності Федора Ханенка за 1728–1737 рр.

⁶⁰² Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Том 5. Вип. 3. Київ, 2004. С. 50.

Найстарший Яків Михайлович служив у московському війську і на 1783 р. був прапорщиком у відставці маючи від роду 23 роки. Його дружиною десь тоді ж стала донька Никифора Рудиці Єлисавета. Разом з тестем Яків Ханенко і придбав у Алексеевих село Грушівку в Катеринославському повіті.

В описі повітових поселень за 1786 р. Єлисавета Никифорівна названа уже «вдовствующей прапорщицей Ханенковой», за якою з батьком «в деревне Грушевке: мельница и заводы скотские и хлебопашество довольное, 6000 дес. земли, 36 муж. и 36 жен. пола душ».

Означене дає підстави висловити припущення, що між 1784–1786 р. Яків Михайлович з якихось причин раптово передчасно помер. Проте, його частину помістя успадкувала чомусь не дружина, а молодший брат Осип Михайлович. Це вже бачимо із сенатського оголошення про вчинену ним купівлю/продаж: 26 червня 1792 р. новий власник успадкованого від брата майна продав свою ½ частину помістя сусідньому поміщику Петру Папчинському: «1792 года августа 31 дня от коллежского асессора Петра Петрова сына Папчинского явлена купчая, данная ему того ж года июня 26 дня от отставного прапорщика Осипа Михайлова сына Ханенка на проданную им половинную часть слободы Грушевки, состоящей в Екатеринославском уезде на балке Грушевке, в коей состоит земли удобной 2900, неудобной 100 десятин, подданных мужеска пола 18 душ, за 2000 рублей». Це означає, що ½ помістя Алексеевої купив не Яків, а вся родина Михайла Андрійовича, який до 1772 р. вже помер.

Новий власник і продавець Осип Михайлович народився у 1767 р. З 23 лютого 1782 р. служив у Чернігівському легкокінному полку кадетом, а в 1787 р. вийшов у відставку прапорщиком. На той рік жив у Козелецькому повіті де мав в селах Тарасівці, Самсонах і Демешках 216 душ підданих обох статей.⁶⁰³ Прапорщик у відставці (26.06.1792). Чому саме він успадкував маєтність і чому так вчинив із помістям невідомо. Але якось дивно видається інформація з податкових відомостей вже аж за грудень 1800 р.: «Сельцо Грушевка прапорщика Никифора

Рудицына и дочери его прапорщицы Елисаветы Ханенковой. Земли 6000 удоб. и 200 неудоб. дес.; плата 2½ копейки с десятины; отведена 1777 г. августа 17 и 1780 г. июня 10; населено 84 муж., 68 жен. пола душ». Можемо лише припустити, що родина Рудіциних (Рудиць) компенсувала втрату десятин новою покупкою у П. Папчинського і володіла колишнім помістям Алексеевих аж до 1917 р.

СТАРШИНСЬКІ ПОРТРЕТИ

(Додаток до с. 41)

Павло Якович Руденко

Василь Каспарович Дунін-Борковський

⁶⁰³ Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. Т. 5. Вип. 3. С. 50.

Петро Іванович Войцехович

Іван Петрович Забіла

Григорій Михайлович Гамалія

Семен Іванович Сулима

ЗМІСТ

Рід та родина компанійського полковника Іллі Новицького	3
Портрети Новицьких: до проблеми ідентифікації	41
Село Дворічний Кут у долі молдавських політичних емігрантів	
Абаз та Моцоків	52
Три Якови з полтавського роду Козельських	111
Китайгородський сотник Павло Семенов-Рева	132
Небіж Кирила Розумовського Іван Дараган	170
Полковниця Ганна Войнова, уроджена Родзянко	178
Онук Яреми Родзянка Афанасій Шошин	186
Філософ харківської школи кантіанців Іван Любачинський	197
Село Федорівка на Дніпрі та його власники	209
Матеріали до історії роду Ілляшевських	214
До біографії Микити Коржа	229
Причинок до генеалогії родини Ісаєвичів	242
Невідома гілка роду Ханенків	245

Наукове видання

ЗАРУБА ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ

Доктор історичних наук, професор

СПАДЩИНА КРАЇНИ КОЗАКІВ

СТУДІЙ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ КНИГА СЬОМА

В авторській редакції

Дизайн та верстка

Олександри Нечай

Підписано до друку 21.08.2026. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 14,65.

Зам. № 128. Наклад 50 примірників.

Видавництво та друкарня ПП «ЛІРА ЛТД».

Вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6042 від 26.02.2018.

dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561–57–05 | lira.dp.ua